

Ch'il chantun fetschia ses duair

Giusep Nay davart la protecziun dal rumantsch en il dretg public

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ Dapi l'onn passà fan ins adina puspè valair arguments giuridics davart la tgira dal rumantsch en la vita publica. En La Quotidiana dals 14, 22 e 25 da fanadur 2011 han ins examinà il project da fusiun «Glion +» areguard la situaziun e las vistas dal rumantsch en las vischnancas da la Foppa sche questas vegnan aclauns da la citad renana. En plis da lezs vitgs, sco er e cunzunt en la Val Müstair, han ins lura mess en dumonda la muntada legala d'ina votaziun communal per u cunter il diever dal rumantsch grischun (rg) en scola primara. La Svizra è in stadi da dretg; quai la distingua da tscherts stadis adina puspè crititgads da nossas medias – na be en l'Orient u en l'Africa, mabain era pajais europeics sco l'Ucraina u la Bielorussia. Vairamain n'è il stadi da dretg mai segirà per adina; ses mantegniment e perfeziunament pretendan engaschi e vigilanza, na be da giuristas e giurists, mabain in summa da burgais e burgais. Ina premissa dal stadi da dretg èsi dentant che sias

autoritads respectian ed applitgeschian lechas vuschadas ed approvas democraticamain. È quai adina il cas tar nus areguard il rumantsch? Na, din per exempel la gruppa «Visiun rumantsch grischun en scola» per la Val Müstair (La Quotidiana dals 6 da mars 2012, p. 2) ed il magister gimnasial Jost Falett (La Quotidiana dal 1. da matg 2012, p. 16). Na, di era Giusep Nay, anteriur president dal Tribunal federal (La Quotidiana dals 27 d'avrigl 2012, p. 13). Sco giurist ha Nay gia examinà manidlamain las exigenzas da la legislaziun grischuna e svizra davart il diever dal rumantsch. Sias ponderaziuns ha'l palesà en in essai da sis paginas ed l'onn passà en la «Revista grischuna per legislaziun e giurisdicziun»*. I suonda la quintessenza da lezza impurtanta publicaziun.

Il princip territorial

In'introducziun d'otg lingias circumscriba la problematica: «Sch'ins discutescha davart il rg en scola e davart la protecziun dal rumantsch tar fusiuns communalas, duain ins sa tegnair a las disposiziuns da la costituziun federala e da la chantunala, sco er a las lechas dal chantun. Per la politica munta quai duairs legals e restricziuns» (p. 133). L'autur examinescha oravant tut la costituziun federala. Ses art. 70.2 «obliga ils chantuns a tscherner lur linguas uffizialas (...) faschend stim da la cumposiziun linguistica tradiziunala dals intschess e resguardond las minoritads linguisticas ertadas. Il duair da mantegnair la cumposiziun linguistica tradiziunala dals intschess stabilischa il princip territorial per proteger

Giusep Nay

FOTO D. AMMANN

ils linguatgs minoritars» (p. 133). En il Grischun «fixeschan las vischnancas (...) ils linguatgs uffizials e da scola 'en ils limits da lur cumpetenzas ed en cooperaziun cun il chantun'. Latiers duain ellas applitgar il princip territorial circumscrib da la costituziun federala e stipulà puspè da la chantunala; las vischnancas n'èn pia betg libras, mabain duain sa fundar sin la cumposiziun linguistica da la populaziun communal da fin ussa (...). Plinavant pon ellas prender ina decisiun pir cun il consentiment dal chantun (...). Quai resulta da lur obligaziun, areguard la costituziun federala e lur atgna costituziun chantunala, da proteger e promover il rumantsch sco lingua minoritara en sia cuntinuitad (...). Il princip territorial protegia ils linguatgs tradiziunals en lur intschess ertads, limitond pia la libertad da lingua, schizunt quella da duvrar l'atgna materna. Ins apprezzescha pia l'interess public per il mantegniment dals linguatgs minoritars tradiziunals e per l'armonia tranter las cuminzas linguisticas; quai lubescha las intervenziuns necessarias en la libertad da lingua» (p. 133). L'art. 70.2 da la costituziun federala giustifitgescha numnadamain il princip territorial cun la voluntad da «mantegnair l'armonia tranter las cuminzas linguisticas» («um das Einvernehmen zwischen den Sprachgemeinschaften zu wahren»). L'art. 24 da la lescha grischuna da linguas scumonda «imperativamain (...) da midar il status dals linguatgs en ina vischnanca, uschè ditg che la populaziun rumantscha fa ora sur 40% da la totala [monolinguitad] u sur 20% [plurilingui-

tad], e quai schizunt sch'ina maiortad da la vischnanca giavischa ina tala midada. Quai è decisiv areguard il princip territorial» (p. 134).

Consequenzas da fusiuns communalas

Nay punctuescha ch'il chantun vegnia a stuaier eruir sez la cumposiziun linguistica da singulas vischnancas «per applitgar l'art. 16 § 2 e 4 da la lescha da linguas» (p. 134). Areguard il project «Glion +» admonescha'l dentant dal privel che «la fusiun da vischnancas monolinguas rumantschas cun ina tudestga pli gronda mainia a las declarar plurilinguas: I perdessan lura lur status tradiziunala da vischnancas monolinguas rumantschas tenor il princip territorial (...) cuntrariamain a l'art. 24 da la lescha chantunala da linguas, schebain ch'i dumbran ina populaziun rumantscha da passa 40% (...). En il cas dal project 'Glion +' duain ins pia tschertgar ina soluziun che mantegna il rumantsch senza restricziuns sco linguatg uffizial e da scola tenor costituziun e lescha da linguas (...). Clera per il mantegniment dal rumantsch è la prioritad instantamain necessaria dal princip territorial, era tar fusiuns communalas (...). Per proteger il rumantsch, obligheschan costituziun e lescha da planisar e realisar talas fusiuns en moda e maniera ch'i rinforzian l'intschess tradiziunala rumantsch empè da l'indebli» (p. 134–135).

Rumantsch grischun e politica da linguas

L'art. 3.5 da la lescha da linguas tuna: «Il

rg è la furma standard rumantscha per las autoritads e dretgiras chantunalas. Persunas da lingua rumantscha pon sa drizzar al chantun en ils idioms u per rg.» Nay: «La costituziun chantunala prevesa espressivamain er ina cumpetenza dal chantun cur che las vischnancas fixeschan lur linguas uffizialas e da scola. Tar la procedura da consultaziun prevesev'ins mo ina cumpetenza da las vischnancas e dals circuls. Qui han ins lura crititgà (...); sin quai han ins cumpletà l'art. 3.3, punctuond che vischnancas e circuls duajan fixar la lingua uffiziala e da scola 'en cooperaziun cun il chantun' (...). En il cussegl grond han ins lura punctuà che questa agiunta limiteschia l'autonomia communal a moda relevanta. Il chantun ha lura fatg diever da sia cumpetenza ed adempli il pensum che questa l'adossava, publitgond la lescha da linguas e dictond prescripziuns cleras a las vischnancas (...). Tenor art. 70.2 da la costituziun federala, e cunzunt en virtid dal princip territorial, fitg relevant per proteger il rumantsch e francà en lez artitgel ed en la costituziun grischuna, n'è il chantun betg mo autorisà, mabain er obligà ad ina politica da linguas consequenta ed activa. Quai cumpiglia er il diever dal rumantsch grischun sco lingua da scola en las vischnancas, (...) damai ch'ins renconuscheva gia questa lingua da standard, impurtanta per la Rumantschia, cur ch'ins ha revedì la costituziun federala e quella dal Grischun» (pp. 135–136).

Discurrer e leger en scola primara

2003 ha il cussegl grond incumbensà la re-

genza «d'elavurar in concept introductiv per il rg en scola. En december 2004 ha la regenza relaschà in 'sboz da concept per il rg a scola' commentond la situaziun legala sco suonda: 'En virtid da la legislaziun actuala duain las disposiziuns introductivas dals proxims diesch onns pertutgar exclusivamain vischnancas che las giavischan explicitamain' (...). Damai ch'ins dovra il rg en pliras domenas da la vita publica, sco lingua parzialmain uffiziala da la confederaziun e linguatg uffizial chantunala, ston ins s'occupar da transmetter il rg a scola per ch'ils futurs burgais e burgais al possian leger e chapir senza problem. A bucca duain ins tgirar e duvrar vinavant la varianta tradiziunala dal lieu (...). Igl è cler ch'ins instruescha en l'idiom local era sch'ins ha tschernì il rg sco lingua da scola (...). Las iniziativa communalas da l'uniun Pro idioms, che postuleschan ils idioms sco linguas da scola, sajettan pia cunter chastels sblundregiads ('rennen (...) offene Türen ein')» (pp. 136–137). Nay recumonda da precisar la disposiziun legala correspudenta sco suonda: «En scolas rumantschas è (...) la lingua d'instrucziun mintgamai l'idiom local, era sch'ins ha tschernì il rg sco (...) lingua da scola» (p. 137). Ins na dovra gea betg il rg sco lingua currenta, mabain sco lingua da scrittira. Quai di era Valentin Pitsch da la «Gruppa visiun rumantsch grischun en scola» (La Quotidiana dals 27 d'avrigl, p. 13): «No magisters stuain discuorrer l'idiom, no nu pudain discuorrer rg.» Nay commentescha en ses essai: «Lezzas iniziativa communalas da la Pro idioms, per ch'ins n'instrueschia betg u betg pli rg, omettan la cooperaziun cun il chantun prescritta da la costituziun grischuna. Il chantun sto sa tegnair vi da ses concept per l'introducziun dal rg en scola sch'el na vul betg surpassar sia obligaziun costituziunala da proteger il rumantsch. Ins n'astga perquai betg approvar iniziativa che vulan revocar l'introducziun gia realisada dal rg sco lingua d'instrucziun a scola» (p. 137). Il giurist renviescha medemamain «a la prescripziun da l'artichel 3, alinea 3 da la costituziun chantunala chi disch cha'ls cumüns fixan la lingua uffiziala e da scoula in cooperaziun cul chantun; (...) els nu sun dimena dal tuot autonom neir in quai chi riguarda la tscherna tanter idiom e rumantsch grischun» (La Quotidiana dals 27 d'avrigl). Co vai vinavant cun quella cuntraversa?

* Giusep Nay, Romanischdebatte: Die rechtlichen Pflichten und Einschränkungen für die Politik. En: «ZGRG» 03/11, pp. 133–138. Adressa: Arcas Verlag, Bahnhofstr. 7, 7000 Cuira. Fax 081 258 38 19.